

Довбенко Т. О., к.т.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ, ФОРМУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ УМОВ ПРАЦІ

В статті проведено аналіз генезису процесу праці від періоду античності і до новітнього часу, розглянуто формування умов праці відповідно до міжнародних та національних правил і норм. В результаті досліджень встановлено особливості еволюції діяльності (античність, середньовіччя, новий та новітній часи). Визначено основні принципи створення корпоративної соціальної відповідальності сучасних організацій. Проаналізовано формування системи менеджменту безпеки праці, що досягається за допомогою принципів Шухарта-Демінга та ризик-орієнтованого підходу, а також визначено ефективність управління суб'єктом господарювання за допомогою ведення нормативної, розпорядної, звітної та облікової документації.

Ключові слова: праця; процес; принципи; модель; управління; соціальний; економічний; міжнародні стандарти; документація.

Фундаментальною формою діяльності людини є праця. В результаті якої суспільство отримує певний вид продукту – матеріальний, культурний, надання послуг тощо. Категорійними особливостями праці є її характер, зміст, види, умови, структурність, етичність, корпоративність та інше. Складність цієї системи полягає в превалюванні людського чиннику, комунікації, а також у неякісному формуванні, організації та управлінні умовами діяльності, які в свою чергу є визначальними параметрами у створенні психологічного та фізичного здоров'я працівників. Порушення порядку призводить до втрат людського капіталу та основного продукту. Тому варто чітко оцінювати процеси праці та балансувати відповідні фактори.

Позитивний очікуваний результат досліджень в сфері праці, репрезентовано науковцями, починаючи від часів античності і до новітнього часу, а саме: Гіппократом, Арістотелем, Парацельсом, Георгіусом Аґріколою, Бернардіно Рамацціні, М.В. Ломоносовим, М. Д. Зелінським, В.І. Вернадським, Анрі Файоль, Адамом Смітом, Карлом

Марксом, Г. Г. Гогіташвілі, А.А. Романчук, Д. В. Зеркаловим, В.Ц. Жидецьким, Л. П. Кербом та іншими. Проте система організації та управління процесами праці включає множину елементів (соціальних, економічних, санітарно-гігієнічних, виробничих, психологічних тощо), які потребують вдосконалення та постійного контролю і вивчення.

Мета роботи полягає в аналізі генезису, вивченні процесів, елементів, систем у формуванні та організації сучасних умов праці за допомогою методів класифікації, узагальнення та індукції.

Прогрес праці як виробничого чинника можна спостерігати протягом усіх основних етапів розвитку людства, починаючи від примітивних процесів – до участі у складних перетвореннях навколишнього середовища в певний продукт із залученням машин, механізмів, устаткування тощо.

Відповідно до [1], етимологія слова «праця» пояснюється походженням в основному від західної та південної гілок слов'янських мов, в тому числі східнословянських – білоруської та російської («раб»). Так прослідковуються такі інтерпритації: польська – рґаса «праця», чеська – рґасе (рґаса), болгарська – прáтя (посилати), сербохорватська – посао «справа, робота» білоруська – прáца «праця», словацьке – рґаса, верхньолужицька – рґоса «труднощі, напруження, зусилля», нижньолужицька – рґоса «лихо».

«Життя нічого не дає без праці», вислів належить римському поету часів античності Горацію. Адже саме в цей час зародилося розуміння діяльності і розподілу обов'язків. Представники цього етапу розвитку людства Ксенофонт та Аристотель активно підтримували концепцію «рабства». Підтвердженням цього є погляди Ксенофонта (430–355 рр. до н.е.) на процес праці, який він відобразив в своїх роботах «Lakedaimonion politeia» та «Poroí». На його думку, сільськогосподарські роботи – це прийнятна діяльність селян, які таким чином можуть тренувати свою силу, витривалість та перетворюватись на хороших воїнів. При цьому давньогрецький історик чітко розумів поділ між розумовою (керівники) та фізичною працею (раби). В той же час, Аристотель (384–322 рр. до н.е.) вважав, що основою виробництва повинна бути праця рабів, що яскраво прослідковується в праці «Politica». Мислитель уособлював селян зайнятих фізичною працею із «знаряддя праці, що вміє розмовляти» [2, С. 11].

За даними Л. О. Остапенка [3, С. 200], в період середньовіччя розвиток праці проходив триєдиним шляхом:

1. Локальним – прогресування господарства відбувалося виключно в сільській місцевості, оскільки не було чіткого поділу на місто та село (V–XI століття).

2. Ремісничим – з'явилася нова форма діяльності (XI–XV століття).

3. Індустріальним – розподіл на класи (феодалізм), поява мануфактур та найманої праці (XV–XVII).

В той же час в ранній новий час (XVI–XVII століття), акцент ставився на хворобах ремісників та умовах праці та розвитку виробництва. Представниками даного періоду були Парацельс, Георгіус Агрікола, Бернардіно Рамацціні, М.В. Ломоносов, які «заклали фундамент» гігієни праці – галузі, яка вивчає вплив на організм людини трудових процесів та виробничого середовища.

Новий час (XV–початок XX століття) – це період вирішення проблем праці – виробничих, економічних, соціальних, класових. Із розвитком ринкових відносин виникало багато суперечностей щодо соціального та економічного поділу праці, трудових відносин тощо.

Соціально-економічну складову розвитку праці запропонував Адам Сміт у роботі «Багатство нації» (1776 р.) шляхом налагодження взаємозв'язків між зростанням економіки та процесом поділу праці та наполягав на зростанні значення товарних ринків, що дало б можливість покращити продуктивність праці, а відтак і вмотивувати працівників зростанням заробітної плати. Водночас Карл Маркс у «Капіталі» вирішує дилему економіки праці (1867 р.). Відповідно до концепції марксизму розв'язання проблем в системі «праця-економіка» може бути досягнуто шляхом знищення капіталістичного устрою [2, С. 201].

Новітні й же час (сучасність) характеризується пануванням концепції сталого розвитку. Перед людством постає одна основна задача – досягнути рівноваги між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів наступних поколінь, що полягає в безпечному і належному навколишньому середовищі.

Враховуючи генезис розвитку процесу праці людства, об'єктивно сучасне поняття «праця» можна визначити як комплекс спрямованих дій, що пов'язані з фізичної або розумової діяльністю і націлені на продукування матеріальних та духовних цінностей [4].

В XX–XI століттях предметом наукових досліджень стала праця, а об'єктом – трудові відносини, що прослідковується в сферах економічної теорії, менеджменту, психології та фізіології праці, ринку

праці, соціології, економіці, права, охорони праці тощо. «Мета держави – це спільне просування до високої якості життя» – Аристотель. Адже умови праці (ГОСТ 19605-74) в сучасному розумінні передбачають і вивчають комплекс факторів виробничого середовища, які чинять вплив на здоров'я та працездатність людини в процесі праці.

Сучасна модель соціально-економічного зростання передбачає зв'язок праці з науковими дослідженнями (рисунок). Таким чином, відбувається розвиток економіки в передових країнах світу – Англії, Німеччині, Франції тощо. Відповідним шляхом повинна прогресувати й Україна.

Адже зміст праці характеризує функціональні особливості певного виду трудової діяльності, що визначені предметами та засобами праці, а також формою організації виробничого процесу. Сутність праці полягає в формуванні відповідальності, в розумінні складності трудового процесу, креативності, розподілу виконавських та управлінських функцій, рівні технічного обладнання тощо. Характер праці формує соціально-економічну природу трудового процесу, що пов'язано з комунікацією осіб задіяних в процесі праці, і взагалі, це є суспільна форма організації. При цьому основними показниками характеру праці є форма власності, ставлення працівників до праці; надання послуг та виготовлення продукції, а також соціальний чинник, що породжує конфлікт трудових інтересів.

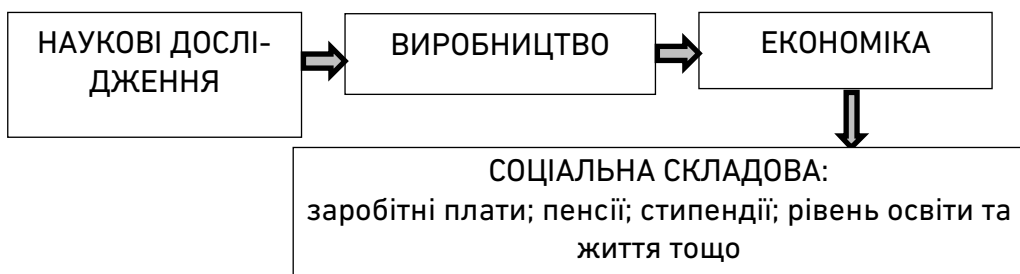

Рисунок. Структура соціально-економічного розвитку суспільства

На даний час в теорії існують різні класифікації щодо видів праці [2, С. 28]:

- за характером (приватна або державна, індивідуальна та колективна);
- за змістом (фізична та розумова, важка і напружена);

- за умовами (оптимальна, допустима, шкідлива, небезпечна);
- за засобами (механізована, автоматизована, дистанційне управління).

Проте процес праці – це складний механізм, де визначення класифікаційних параметрів дозволяє структурувати власне процес та акцентувати увагу на основних правилах та вимогах щодо уникнення ризиків. Так, тенденції міжнародних компаній (Apple, Coca-Cola, **Adidas**, General Electric, **Netflix**) у сфері праці спрямовані на гуманне ведення бізнес-операцій, що передбачає формування корпоративної етики, культури безпеки, гігієни праці та охорони навколишнього природного середовища в контексті соціального діалогу та відповідальності. Основні аспекти соціальної відповідальності викладено в стандарті ISO 26000:2010 Guidance on social responsibility. Визначальне місце має корпоративна соціальна відповідальність. Щодо механізмів, інструментів та принципів, то чіткий нагляд та керування здійснюються експерти з ООН, Міжнародної організації праці, Міжнародної організації по стандартизації (ISO) тощо. На думку експертів консалтингових компаній Walker Information та Council on Foundations визначальним є вплив соціального та економічного чинника на ефективність діяльності компанії [5, С. 59]. При цьому, рушійною силою є корпоративна етика компанії, яка надає перевагу моральним принципам (відсутність дискримінації, рівність прав, психологічна безпека працівників) та утворює відповідний рівень розвитку кожного окремого працівника й компанії в цілому. При цьому корпоративна етика спрямована на основні пріоритети робочих груп, що досягається шляхом реалізації головних функцій – управлінської, іміджевої, освітньої. Від якісного менеджменту організації залежать соціальні та економічні аспекти компанії.

В системі менеджменту щодо формування умов та безпеки праці визначено вектор діловими колами на дотримання основних вимог міжнародних стандартів. Побудова якісної систем управління якістю або гігієною та безпекою праці передбачає орієнтування на нормативи ISO 9001:2015 та BS OHSAS18001:2010, щодо ризикорієнтовного підходу в системі управління – ISO 31000:2009, енергетичного менеджменту – ISO 50001:2011, охорони здоров'я та безпеки праці – ISO 45001:2018 тощо [6, С. 25].

Концепція Європейського Союзу з питань праці спрямована на покращення рівня умов та мінімізацію показників інцидентів (професійних захворювань, нещасних випадків). **Директива 89/391/ЄЕС** га-

рантує захист працівників та превентивні заходи щодо ризиків, що досягається шляхом введення відповідних заходів безпеки у виробничому середовищі. Основним принципами директиви є мотиваційні аспекти [7, С. 6].

Політика вітчизняних суб'єктів господарювання передбачає провадження працезохоронних заходів шляхом реалізації національних та міжнародних норм. В процесі євроінтеграції в Україні імплементовано директиви Євросоюзу, що визначають вимоги з питань безпеки, гігієні праці та охорони здоров'я під час експлуатації машин, механізмів, роботи з екранними пристроями тощо.

Розбудова системи менеджменту щодо умов праці повинна здійснюватися таким чином, щоб врахувати усі негативні виробничі чинники, і орієнтується на проведення запобіжних заходів щодо попередження небезпечних ситуацій, а у випадку їх виникнення – своєчасного реагування та усунення.

При цьому побудова системи управління відбувається використанням комплексного підходу в результаті застосування принципу Шухарта-Демінга та ризик-орієнтованості. Принцип Шухарта-Демінга побудований на логічному порядку дій – планує (Plan), роби (Do), перевіряй (Check), впливай (Act). Цикл Plan-Do-Check-Act передбачає сукупність заходів безпеки, що містять такі процеси:

- планування – встановлення мети, способів досягнення, розподіл ресурсів, якість виконання;
- перевірки результату – накопичення даних та контролюючі заходи;
- виявлення відхилень та корегування – застосування ефективних методів ліквідації відхилень та перегляд планування із поточними змінами.

Новою парадигмою в системі менеджменту став ризик-орієнтовний підхід (OHSAS 18001:2007), що передбачає:

- керування небезпеками шляхом реєстрації ризиків;
- розгалуження заходів управління ризиками;
- усунення причин небезпек.

Стандартом OHSAS 18001:2007 передбачено порядок дій суб'єкта господарювання, що передбачає обов'язково розробити, запровадити та підтримувати методика щодо постійної ідентифікації небезпек та оцінки ризиків за допомогою ефективних програми Hazid, Hazor та Near Miss. У випадку, коли в циклі управління ризиками, умова безпеки не виконується, то тоді спрацьовує система за-

гальнообов'язкового державного соціального страхування. Вона передбачає гарантію матеріального забезпечення працівників, страхових виплат та надання соціальних послуг, що реалізується Фондом соціального страхування України.

Головними складовими цієї багаторівневої системи менеджменту є суб'єкти та об'єкти управління. До суб'єктів менеджменту належить керівництво організації – роботодавці, посадові особи, керівники структурних підрозділів тощо. Об'єктами управління визначено:

- персонал і діяльність структурних підрозділів (безпечність процесів);
- процеси організації праці (засоби праці, предмети праці);
- виробничо-технічні процеси;
- виконання встановлених норм та правил;
- умови праці.

Врегулювання повноважень відповідних органів управління на вітчизняних підприємствах щодо структури, засобів, компетенцій та дотримання правил безпеки працівниками, визначаються колективним договором та Положеннями.

При цьому ефективним інструментом керування є розбудова системи документообігу. Процес ведення документації націлено на впорядкування, зберігання і аналіз даних, що регламентують процеси забезпечення професійної безпеки та гігієни праці виробничого середовища. Виділяють нормативну, розпорядну, звітну та облікову документацію з безпеки праці суб'єкта господарювання. До нормативної належать закони, норми, правила, типові положення тощо. В свою чергу, розпорядна – включає накази, розпорядження, положення, інструкції, а звітна документація – статистичну звітність.

Таким чином, аналіз дослідження показав, що якісне управління в системі праці суб'єкта господарювання залежить від орієнтування на основні принципи керування процесом, чіткого дотримання правил і норм безпеки, попередження ризиків, розподілу функціональних обов'язків, управління документацією.

В результаті аналізу особливостей розвитку процесу праці встановлено етапи формування суспільної думки щодо діяльності, починаючи від примітивних рабовласницьких поглядів з часів античності до соціально-економічного розвитку (новітній період) шляхом систематизації та структурування умов, процесів, елементів праці, комунікації та культури безпеки. Сучасна модель управління у сфері праці передбачає орієнтування та беззаперечне виконання приписів

міжнародних та національних нормативних та законодавчих актів, що є запорукою формування та організації відносно безпечних та оптимальних умов. При цьому дієвими інструментами управління є процесні підходи Plan-Do-Check-Act та ризик-менеджмент, що дозволяють балансувати систему безпеки та створювати позитивну атмосферу у виробничому середовищі. В такому випадку інформаційне керування організацією відбувається дуально – від суб'єкта до об'єкта управління, за допомогою ієрархічної структури компанії та якісного ведення і обігу документації. Проте аналіз питань умов праці невичерпний, враховуючи задіяність населення в різних сферах та відкриття нових, залишається актуальною відповідна область вивчення. «Праця в наш час – це велике право і великий обов'язок» – В. Гюго.

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 1 : А–Г. 632 с.
2. Економіка праці та соціально-трудові відносини : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. проф. Качана Є. П. Тернопіль : ТДЕУ, 2006. 373 с.
3. Остапенко Л. О. Про специфіку трудових відносин та діяльності в Європі у Середні віки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 198–201.
4. Великий тлумачний словник сучасної мови. URL: //slovnyk.me/dict/vts/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8F/ (дата звернення: 11.01.2021).
5. Гончар І. Соціальна відповідальність як основа конструктивного діалогу суб'єктів соціального партнерства. *Вісник ТНЕУ.* 2012. № 2.
6. Цопа В. Слабкі ноги міцніють у дорозі. *Охорона праці : науково-виробничий журнал.* 2015. № 4. С. 14–24.
7. Самнер Джеймс. В ЄС оцінювання ризику – це ключ до створення здорового робочого місця. *Охорона праці : науково-виробничий журнал.* 2015. № 8. С. 6–7.

REFERENCES:

1. Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy : v 7 t. / red. kol.: O. S. Melnychuk (hol. red.), I. K. Bilodid, V. T. Kolomiiets, O. B. Tkachenko. AN URSR. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv : Naukova dumka, 1982. T. 1 : A–H. 632 s.
2. Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny : navch.-metod. posib. / za zah. red. prof. Kachana Ye. P. Ternopil : TDEU, 2006. 373 s.
3. Ostapenko L. O. Pro spetsyfyku trudovykh vidnosyn ta diialnosti v Yevropi u Seredni viky. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhniky». Yurydychni nauky.* 2016. № 837. S. 198–201.
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi movy. URL: //slovnyk.me/dict/vts/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8F/ (data

zvernennia: 11.01.2021). **5.** Honchar I. Sotsialna vidpovidalnist yak osnova konstruktyvnoho dialohu subiektiv sotsialnoho partnerstva. *Visnyk TNEU*. 2012. № 2. **6.** Tsopa V. Slabki nohy mitsniut u dorozh. *Okhorona pratsi* : naukovovyrobnychiy zhurnal. 2015. № 4. S. 14–24. **7.** Samner Dzheims. V YeS otsiniuvannia ryzyku – tse kliuch do stvorennia zdorovoho robochoho mistsia. *Okhorona pratsi* : naukovovyrobnychiy zhurnal. 2015. № 8. S. 6–7.

Dovbenko T. O., Candidate of Engineering (Ph.D.) (National University of Water and Environmental Engineering, Rivne)

FEATURES OF DEVELOPMENT, FORMATION AND ORGANIZATION OF WORKING CONDITIONS

The article analyzes the genesis of the labor process from antiquity to modern times, as well as studies the formation and management of working conditions based on international and national documents. The study was conducting in several stages. At the first stage, progress has been established in the process of development in the development of people. The analysis showed that the society in the sphere of activity developed from the primitive relations "aristocrat-slave" to the construction of humane coexistence between the employer and the employees. Social and economic development of the suspension was not easy. Craftsmanship, manufactory forms of labor, industrial society, as a result - occupational diseases, further development and application of means of protection and concepts of safety, division of labor, etc. were passed. At present, there is a problem of loyal use of the environment, which obliges business circles to support the concept of sustainable development, as well as to work in the system of "science and production", which allows increasing economic indicators and improving the social level of society. At the second stage of the analysis, the basic aspects of formation of working conditions were designated, namely: the maintenance, character of classification. As a result, it was established that there is a change in the field of practicality in the adaptability, rational flexibility of the labor process, creativity and development of the executive and managerial functions and equal technical possession of thinness. The nature of work forms the social and economic nature of the labor process, which is associated with the communication of persons involved in the

labor process. At the third stage of research, international normative documents on the organization and management of working conditions are established, the priority of corporate ethics in the organization is determined, which is the key to social and economic growth, as well as the formation of safety culture. The fourth stage analyzes the formation of occupational safety management system, which is achieved using the principles of Shewhart-Deming and risk-oriented approach and determines the effectiveness of business management through regulatory, administrative, reporting and accounting documentation.

Keywords: labor; process; principles; model; management; social; economic; international standards; documentation.

Довбенко Т. А., к.т.н., доцент (Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно)

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ, ФОРМИРОВАНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ УСЛОВИЙ ТРУДА

В статье проведено анализ генезиса процесса труда от периода античности и до новейшего времени, рассмотрено формирование условий труда в соответствии с международными и национальными правилами и нормами. В результате исследований установлены особенности эволюции деятельности (античность, средневековье, новое и новейшее время). Определены основные принципы создания корпоративной социальной ответственности современных организаций. Проанализировано формирование системы менеджмента безопасности труда, которое достигается с помощью принципов Шухарта-Деминга и риск-ориентированного подхода, а также определена эффективность управления предприятием с помощью ведения нормативной, распорядительных, отчетной и учетной документации.

Ключевые слова: труд; процесс; принципы; модель; управление; социальный; экономический; международные стандарты; документация.
